

АНА ДОСТОЕВСКА ИЗ „ДНЕВНИКЪТ НА АНА ДОСТОЕВСКА“

Превод от руски: Дамян Тодоров, —

chitanka.info

Осми ноември 1866 година е бележит ден в моя живот: този ден Фьодор Михайлович ми каза, че ме обича и поиска да му стана жена. Оттогава е минал половин век, но всички подробности от тоя ден са така ясни в паметта ми, сякаш са се случили преди месец.

Бе светъл студен ден. Отидох у Фьодор Михайлович пеш и затова закъснях половин час след определеното време. Както изглежда, той отдавна вече ме чакаше: щом чу гласа ми, веднага излезе в антрето.

— Най-послед дойдохте! — радостно каза и взе да ми помага да си развържа качулката и да си съблека палтото. Влязохме заедно в кабинета. Този път там бе много светло и аз с учудване забелязах, че Фьодор Михайлович е развълнуван от нещо. Изразът на лицето му беше възбуден, почти възторжен, което го подмладяваше много.

— Колко ми е драго, че дойдохте — започна той, — толкова се страхувах, че ще забравите обещанието си.

— Но защо мислехте тъй? Дам ли дума, аз винаги я изпълнявам.

— Прощавайте, зная че вие всякога сте вярна на дадената дума. Толкова ми е драго, че пак ви виждам.

— И на мене ми е драго, че ви виждам, Фьодор Михайлович, и то в такова весело настроение. Да не би да ви се е случило нещо приятно?

— Да, случи ми се! Тази нощ сънувах прекрасен сън!

— Това ли било! — И аз се разсмях.

— Не се смейте, моля ви се. Аз отдавам голямо значение на сънищата. Моите сънища всякога са пророчески. Като видя насън покойния си брат Миша, а особено когато ми се присъни баща ми, зная, че не е на добро.

— Хайде, разправете ми съня си!

— Виждате ли този голям палисандров сандък? Подарък ми е от моя сибирски приятел Чокан Валиханов и го ценя много. В него държа ръкописите си, писма и неща, които са ми скъп спомен. Та ето, сънувам, че седя пред този сандък и подреждам книжата. Ненадейно сред тях нещо блесна — някаква светла звезда. Аз прехвърлям книжата, а звездичата ту се явява, ту изчезва. Това ме заинтригува: почнах полека да размествам книжата и между тях намерих мъничко брилянтче, но много ярко и бляскаво.

— И какво го направихте?

— Там е лошото, че не помня! Занизаха се тогава други сънища и не зная какво стана с него. Но това бе хубав сън.

— Май че е прието сънищата да се обясняват обратно — забелязах аз и веднага се разкаях за думите си. Лицето на Фьодор Михайлович бързо се промени, сякаш погасна.

— Значи, мислите, че няма да ми се случи нищо хубаво? Че това е само празна надежда? — тъжно възкликна той.

— Аз не зная да разгадавам сънищата, а и ни най-малко не вярвам в тях — отвърнах.

Беше ми много мъчно, че бодрото му настроение изчезна и се стараех да го развеселя. На въпроса какво сънувам аз, разказах сънищата си в комична форма.

— Най-често сънувам някогашната ни директорка на гимназията, величествена дама със старомодни букли на сколуфите, и тя все ме кастри за нещо. Присънва ми се също така червеникавият котарак, който веднъж скочи върху мене от оградата на нашата градина и с това страшно ме изплаши.

— Ах вие, дете, дете! — повтаряше Фьодор Михайлович, като се смееше и ме поглеждаше ласкаво. — Виж какво сънувате! Е, ами весело ли ви беше на имения ден на вашата кръстница? — попита ме той.

— Много. След обяда по-възрастните седнаха да играят карти, а ние, младите, се събрахме в кабинета на домакина и цялата вечер оживено бърбихме. Там имаше двама твърде мили и весели студенти.

Фьодор Михайлович пак помръкна. Бях смаяна колко бързо се менеше този път настроението му. Понеже не знаех признаците на епилепсията, помислих си да не би това променливо настроение да предвещава приближаващ припадък и ме достраша...

Отдавна вече ни бе станало обичай, когато дойда да стенографирам, Фьодор Михайлович да ми разказва какво е правил и къде е бил през времето, в което не сме се виждали. Побързах да го попитам с какво се е занимавал през последните дни.

— Замислях нов роман — отвърна той.

— Що думате! Интересен роман ли?

— За мене е много интересен; само че на — не мога да стъкмя края на романа. Тук се замеси психологията на една млада девойка. Да бях в Москва, щях да попитам племенницата си Сонечка, но нищо, сета ще се обърна за помощ към вас.

С гордост се приготвих да „помагам“ на талантливия писател.

— А какъв е героят на вашия роман?

— Художник, вече не млад човек — е, с една дума, на моите години.

— Разкажете, разкажете, моля ви се — помолих аз, силно заинтересувана от новия роман.

И ето, в отговор на молбата ми потече блестяща импровизация. Никога — нито преди, нито след туй — не съм чувала от Фьодор Михайлович такъв вдъхновен разказ както тогава. Колкото по-нататък отиваше, толкова по-ясно ми ставаше, че разказва собствения си живот, като променя само лицата и обстоятелствата. Тук се разкриваше всичко, което ми бе разправял по-рано накратко, откъслечно. Сега подробният последователен разказ ми обясни много неща в отношенията с покойната му жена и роднините.

В новия роман имаше също сурово детство, ранна загуба на любимия баща, някакви фатални обстоятелства (тежка болест), които откъснали художника за десетина години от живота и любимото изкуство. Тук имаше и връщане към живота (оздравяване на художника), среща с жената, която той обикнал; мъки, причинени му от тази любов, смърт на съпругата и на близки хора (любима сестра), бедност, дългове...

Душевното състояние на героя, неговата самотност, разочарованието му от близки хора, жаждата за нов живот, потребността да обича, страстното желание отново да намери щастие бяха тъй живо и талантливо описани, че явно бяха изстрадани от самия автор, а не само плод на неговата художествена фантазия.

За характеризирание на героя си Фьодор Михайлович не пожали тъмните краски. Според думите му героят беше предивременно състарен човек, болен от неизлечима болест (парализа на ръката), мрачен, подозрителен; наистина с нежно сърце, ала неумеещ да разкрива чувствата си; като художник може би талантлив, но несретник, не смогнал нито веднъж в живота си да въплъти своите идеи във формите, за които е мечтал, и вечно изтерзан от това.

Съзряла в героя на романа самия Фьодор Михайлович, не можах да се сдържа да не го прекъсна с думите:

— Но защо, Фьодор Михайлович, толкова сте онеправдали вашия герой?

— Виждам, той не ви е симпатичен.

— Напротив, много ми е симпатичен. Има прекрасно сърце. Помислете си — колко злочестини са го сполетели и колко безропотно ги е понесъл! Та друг, изпитал толкова мъка в живота си, навярно би се озлобил, а вашият герой все още обича хората и им се притича на помощ. Не, вие сте съвсем несправедлив към него.

— Да, съгласен съм, той наистина има добро, изпълнено с любов сърце. И колко се радвам, че го разбрахте!

— И ето — продължаваше своя разказ Фьодор Михайлович, — в този решителен период от живота си художникът среща по своя път млада девойка на вашите години или с една-две години по-възрастна. Да я наречем Аня, за да не я назоваваме героинята. Това име е хубаво...

Тези думи затвърдиха у мене убеждението, че под героинята той подразбира Ана Василиевна Корвин-Круковска, бившата си годеница. В този момент съвсем забравих, че и аз се казвам Ана — толкова не ми идваше на ум, че този разказ се отнася за мене. Темата на новия роман е могла да се зароди (мислех си) под впечатлението от наскоро полученото от чужбина писмо от Ана Василиевна, за което Фьодор Михайлович ми бе говорил тия дни.

Портретът на героинята бе обрисуван с други краски, за разлика от портрета на героя. Според думите на автора Аня била кротка, умна, добра, жизнерадостна и притежавала голям такт в общуването с хората. Понеже отдавах през ония години голямо значение на женската красота, не се стърпях и попитах:

— А хубава ли е вашата героиня?

— Не е красавица, разбира се, но е твърде приятна. Обичам лицето ѝ.

Стори ми се, че Фьодор Михайлович се издаде, и сърцето ми се сви. Обзе ме лошо чувство към Корвин-Круковска и подметнах:

— Все пак, Фьодор Михайлович, много сте идеализирали вашата „Аня“. Нима тя е такава?

— Точно такава! Добре съм я опознал! Художникът — продължаваше разказа си той — срещал Аня в художествените кръжоци и колкото по-често я виждал, толкова повече я харесвал, толкова повече се засилвало у него убеждението, че с нея би могъл да намери щастие. Ала все пак тази мечта му се виждала почти невъзможна. Наистина, какво би могъл да даде той — стар, болен

човек, обременен с дългове — на тази здрава, млада, жизнерадостна девойка? Не би ли била любовта към художника страшна жертва от страна на това дете и не би ли почнало то сетне горчиво да се кае, че е свързало съдбата си с него? Пък и възможно ли е изобщо млада девойка, толкова различна по характер и по възраст, да обикне моя художник? Няма ли да бъде това психологически невярно? Ето за туй именно бих искал да зная вашето мнение, Ана Григориевна.

— Защо пък да е невъзможно. Та ако вашата Аня, както казвате, не е празна кокетка, а има добро, отзивчиво сърце, защо да не обикне вашия художник? Какво от туй, че той е болен и беден? Нима само на външен вид и за богатство може да се обича? И каква жертва от нейна страна? Щом тя го обича — и сама ще бъде щастлива, и никога не ще ѝ се случи да се разкайва!

Говорех разпалено. Фьодор Михайлович ме гледаше развълнуван.

— И сериозно ли вярвате, че тя би могла да го обикне искрено и за цял живот?

Той замълча, сякаш се двоумеше.

— Поставете се за миг на нейното място — каза с треперещ глас. — Представете си, че този художник съм аз, че аз съм ви направил любовно признание и съм ви помолил да ми станете жена. Кажете, какво бихте ми отговорили?

Лицето му изразяваше такова смущение, такава сърдечна мъка, че най-сетне разбрах — това не е просто литературен разговор и ако отговоря уклончиво, ще нанесе страшен удар на самолюбието и гордостта му. Погледнах толкова скъпото за мене, развълнувано лице на Фьодор Михайлович и казах:

— Бих ви отговорила, че ви обичам и ще ви обичам до края на живота си!

Не ще предавам нежните, изпълнени с любов слова, които ми каза в ония незабравими мигове Фьодор Михайлович: за мене те са свещени...

Бях изумена, почти смазана от огромното си щастие и дълго не можех да повярвам в него. Спомням си, че когато близо един час след това Фьодор Михайлович взе да ми разкрива плановете си за нашето бъдеще и поиска мнението ми, аз му отвърнах:

— Та мигар мога сега да обсъждам нещо! Ами че аз съм така неимоверно щастлива!!!

Понеже не знаехме как ще се стекат обстоятелствата и кога ще може да стане нашата сватба, решихме засега да не казваме за нея на никого, с изключение на майка ми. Фьодор Михайлович обеща да дойде у нас на другия ден за цялата вечер и каза, че ще очаква с нетърпение нашата среща.

Той ме изпрати до антрето и грижовно ми върза качулката. Вече бях готова да изляза, когато ме спря с думите:

— Ана Григориевна, сега вече зная къде се е крило брилянтчето.

— Пак съня ли си припомняте?

— Не, не съня. Но аз най-после го намерих и смятам да го запазя за цял живот.

— Лъжете се, Фьодор Михайлович! — смеех се аз. — Не сте намерили брилянтче, а обикновено момиче.

— Не, сигурен съм, че този път не се лъжа — вече сериозно ми каза той на прощаване.

В непрестанна обща работа по написването на романа и в други грижи зимата мина за нас бързо и дойде февруари 1868 година, когато именно се случи толкова желаното и изпълнило ни с тревоги събитие.

В началото на годината времето в Женева беше прекрасно, ала в средата на февруари отведнъж настана обрат и почнаха всекидневни бури. Внезапната промяна на времето както винаги повлия възбудително на нервите на Фьодор Михайлович и за кратко време той получи два епилептични пристъпа. Вторият, много силен, го срази през нощта срещу 20 февруари и той така изгуби сили, че когато на сутринта стана, едва се държеше на краката си. Денят мина неспокойно за него и понеже виждах, че е толкова отпаднал, придумах го да си легне по-рано и в седем часа той заспа. Не бе минало и един час, откак се прибра да спи, когато почувствувах болка, отпърво слаба, но от час на час усилваща се. Тъй като болките бяха особени, разбрах, че настъпва раждането. Търпях болките около три часа, но накрая взех да се страхувам, че ще остана без помощ, и колкото и да ми бе жал да тревожа болния си мъж, реших да го събудя. И ето — лекичко го

докоснах по рамото. Фьодор Михайлович бързо вдигна глава от възглавницата и попита:

— Какво ти е, Анечка?

— Май че почна, много се мъча! — отвърнах аз.

— Колко ми е жал за тебе, мила моя! — издума с най-състрадателен глас мъжът ми, ала ненадейно главата му клюмна върху възглавницата и той мигновено заспа. Неговата искрена нежност, както и абсолютната му безпомощност ме трогнаха неизмеримо. Разбрах, че Фьодор Михайлович е в такова състояние, че не може да отиде за *sage-femme*^[1] и че ако не го оставя да подкрепи разстроените си нерви с продължителен сън, може да предизвикам нов припадък. Хазяите както винаги не бяха вкъщи (те прекарваха всяка нощ до сутринта в някакъв клуб), а да се обърна към слугинята, нямаше смисъл. За щастие болките стихнаха и аз реших да търпя, колкото мога. Но каква ужасна нощ изкарах тогава: дърветата, които ограждаха църквата, страшно шумяха, вятър и дъжд хлопаха по прозорците, вън цареше дълбок мрак. Няма да крия, угнетяваше ме съзнанието за пълна самотност и безпомощност. Колко мъчно ми беше, че в такива тежки часове от живота ми около мене нямаше никой от близките ми роднини, а единственият ми закрилник-покровител — мъжът ми — сам бе в безпомощно състояние. Започнах да се моля горещо и молитвата подкрепи чезнещите ми сили.

До сутринта болките се усилиха и към седем часа реших да събудя Фьодор Михайлович. Той се пробуди много по-укрепнал. Като разбра, че съм се мъчила цяла нощ, ужасно се изплаши, укори ме, че не съм го вдигнала по-рано, в миг се облече и хукна към *m-me Barraud*. Там дълго звънил, докато му отворят, но слугинята не искала да събуди господарката си, като казала, че тя току-що се е върнала от гости. Тогава Фьодор Михайлович се заканил, че ще продължава да звъни или ще изпотроши стъклата. Събудили госпожата и след един час мъжът ми я доведе. Трябваше да изслушам от нея мъмрене за много неща, които поради незнание бях направила, и тя ме увери, че непредпазливостта ми щяла да забави процеса на раждането. Увери ме и в това, че то щяло да настъпи най-рано след седем-осем часа и обеща да дойде тогава. Фьодор Михайлович отиде да доведе *garde-malade*^[2] и ние с него в голям страх и униние зачакахме какво ще стане по-нататък. В обещания час *m-me Barraud* не дойде и мъжът ми пак

тръгна да я търси. Оказало се, че била заминала на обед у приятели, някъде при гарата. Фьодор Михайлович отишъл на дадения адрес и настоял тя да дойде да види в какво положение съм. Според нея положението не било много добро и освобождаването от бременност можело да се очаква чак късно вечерта. След като ми даде някои съвети, тя отиде да обядва; аз продължавах да се мъча, а Фьодор Михайлович се терзаше, като ме гледаше. След девет часа той не можа да издържи и отиде за m-me Barraud у нейните приятели, намерил я да играе семейно лото и заявил, че аз страшно се мъча и че ако тя не дойде и не стои неотлъчно до леглото ми, той ще помоли лекаря да му посочи друга акушерка, която ще се отнася по-внимателно към своите задължения. Заплахата действувала. M-me Barraud явно беше недоволна, че сме я откъснали от интересната игра, и ми каза това, като повтори няколко пъти: „Oh, ces russes, ces russes!!!“^[3]

За да я утеши, Фьодор Михайлович накупи най-различни мезета, сладкиши и вина и й сервира чудесна вечеря. Аз бях много доволна, че тичането за акушерката, излизането по магазините и сервирането на гощавката поне за малко отклоняха болезненото му внимание към моето положение. Освен от обичайните мъки при акта на раждането страдах и от това, че гледката на тези мъки влияеше на съсипания от скорошните припадъци Фьодор Михайлович. Лицето му изразяваше такава болка, такова отчаяние, от време на време го виждах да ридеа и самата аз почнах да се страхувам, да не би да се намирам пред прага на смъртта и като си спомням моите тогавашни мисли и чувства, трябва да кажа, че жалех не толкова себе си, колкото моя клет съпруг, за когото смъртта ми би могла да бъде катастрофа. Съзнавах тогава колко много жарки надежди и упования възлагаше скъпият ми съпруг на мене и нашето бъдно дете. Внезапното рухване на тези надежди при пламенния и несдържан характер на Фьодор Михайлович можеше да бъде гибелно за него. Може би тази моя тревога за мъжа ми и вълнението забавяха процеса на раждането: така заключи и m-me Barraud и най-сетне забрани на мъжа ми да влиза в моята стая, като го уверяваше, че отчаяният му вид ме разстройва. Фьодор Михайлович се покори, но аз почнах още повече да се тревожа и когато мъките стихаха, молах било акушерката, било garde-malade да погледнат какво прави мъжът ми. Те ми съобщаваха ту че стоял на колене и се

молел, ту че седял дълбоко замислен, скрил лице в ръцете си. Мъките ми от час на час се увеличаваха; понякога губех съзнание и когато идвах на себе си и виждах вперени в мене черните очи на непознатата ми *garde-malade*, плаших се и не разбирах къде се намирам и какво става с мене. Най-после към пет часа през нощта срещу 22 февруари (нов стил) мъките ми свършиха и се роди нашата Соня. Фьодор Михайлович ми е разправял по-късно, че през цялото време се е молил за мене и внезапно сред моите стонове му се счул някакъв странен, сякаш детски вик. Той не повярвал на ушите си, но когато детският вик се повторил разбрал, че детето се е родило и извън себе си от радост скочил на нозе, втурнал се към заключената с куката врата — тласнал я силно, строполил се на колене до леглото и зацелувал ръцете ми. Аз също бях неимоверно щастлива, че мъките ми свършиха. Двамата бяхме така потресени, че в първите пет-десет минути не знаехме какво е детето; чухме, че едната от присъстващите дами каза: „Un garçon, n'est-ce pas?“^[4], а другата отвърна: „Fillette, une adorable fille!“^[5]. Ала и за мене, и за мъжа ми бе еднакво радостно — каквото и да се е родило — толкова щастливи бяхме и двамата, че се сбъдна мечтата ни, че дойде на божия свят ново същество, нашата първа рожба!

През това време *m-me Barraud* оправи детето, честити ни дъщерята и ни я поднесе като голям бял пакет. Фьодор Михайлович благоговейно прекръсти Соня, целуна сбръчканото личице и каза: „Аня, виж каква ни е хубавка!“ Аз също прекръстих и целунах момиченцето и се порадвах на милия ми съпруг, съзряла по неговото възторжено и умилено лице такова върховно щастие, каквото дотогава не бе ми се случвало да видя.

В изблик на радост Фьодор Михайлович прегърна *m-me Barraud*, а на болногледачката няколко пъти стисна силно ръката. Акушерката ми каза, че през цялата си дългогодишна практика не е имала случай да види баща на новородено така развълнуван и разстроен, както бе през цялото време моят мъж, и пак повтори: „Oh, ces russes, ces russes!“ Тя изпрати болногледачката за нещо в аптеката, а Фьодор Михайлович остави да ме пази да не заспя^[6].

... Когато в нашия дом се въдвори известен ред, започна живот, от който навеки са ми останали най-светли спомени. За мое голямо щастие Фьодор Михайлович излезе необикновено нежен баща: той без друго присъствуваше при къпането на малката и ми помагаше, сам я

повиваше в одеялцето от пике и го закопчаваше с безопасни игли, носеше я и я приспиваше на ръце и оставил работата си, бързаше да иде при нея, щом чуеше гласеца ѝ. Първият въпрос при събуждането му или след връщане вкъщи беше: „Как е Соня? Здрава ли е? Добре ли спа и яде?“ Фьодор Михайлович по цели часове прекарваше край нейното легълце и ту ѝ тананикаше песнички, ту приказваше с нея, при което, когато тя започна третия месец, той бе сигурен, че Сонечка го познава и ето какво е писал на А. Н. Майков на 18 май 1868 година: „Това невръстно, тримесечно създание, така нуждаещо се, така мъничко — за мене бе вече личност и характер. Тя почваше да ме познава, да ме обича и се усмихваше, когато са приближавах, когато със своя смешен глас ѝ пеех песни, тя обичаше да ги слуша. Тя не плачеше и не се мусеше, когато я целувах; преставаше да плаче, щом дойдех.“

Ала не бе ни съдено да се наслаждаваме дълго на безоблачното ни щастие. В първите дни на май времето беше прекрасно и ние, според настойчивия съвет на лекаря, всеки ден извеждахме нашето мило детенце в Jardin des Anglais, където то спеше по два-три часа в своята количка. Един нещастен ден при тази разходка времето внезапно се развали, започна биза (bise) и, изглежда, момиченцето настина, защото същата нощ качи температура и започна да кашля. Веднага се обърнахме към най-добрия детски лекар и той идваше всеки ден, като уверяваше, че момиченцето ни ще оздравее. Дори три часа преди смъртта ѝ каза, че болната е много по-добре. Въпреки неговите уверения Фьодор Михайлович не можеше да се занимава с нищо и почти не се отделяше от люлката ѝ. Двамата бяхме в страшна тревога и мрачните ни предчувствия се сбъднаха: на 12 май през деня (нов стил) скъпата ни Соня издъхна. Безсилна съм да опиша отчаянието, което ни обзе, когато видяхме мъртва нашата мила дъщеря. Дълбоко потресена и опечалена от нейната кончина, аз ужасно се страхувах за моя клет съпруг: неговото отчаяние беше бурно, той ридаеше и плачеше като жена, застанал пред изстиналото тяло на своята любимка, и обсипваше бледото ѝ лице и ръчичките ѝ с горещи целувки. Такова бурно отчаяние не съм виждала никога. На двама ни се струваше, че няма да понесем злочестината си. Два дни, без да се разделяме нито за миг, ние обикаляхме заедно разни учреждения, за да получим разрешение да погребем нашето детенце,

заедно поръчвахме всичко необходимо за погребението му, заедно го облякохме в бяла атлазена рокличка, заедно го положихме в бялото, обвито с атлас ковчеже и плакахме, неудържимо плакахме. Страшно бе да гледа човек Фьодор Михайлович, толкова се бе стопил и отслабнал за една седмица, докато боледуваше Соня. На третия ден закарахме нашето съкровище за опело в руската църква, а оттам — на гробището в Plain Palais, където погребяхме Соня в парцела, отреден за малки деца. След няколко дни край гроба ѝ бяха насадени кипариси, а между тях бе поставен бял мраморен кръст. Всеки ден ние с мъжа ми ходехме на нейното гробче, носехме цветя и плачехме. Прекомерно тежко ни бе да се разделим с нашата безценна рожба — толкова искрено и дълбоко бяхме успели да я обикнем и толкова много мечти и надежди бяхме свързали с нейното съществуване!

Да останем в Женева, където всичко ни напомняше Соня, бе немислима и ние решихме незабавно да изпълним отдавнашното си намерение и да се преселим във Vevey, пак на Женевското езеро. Съжалявахме много, че поради липса на средства не можем завинаги да напуснем Швейцария, която бе станала за мъжа ми почти омразна...

Параходът, с който се случи да заминем, беше товарен и при този рейс имаше малко пътници. Денят бе топъл, ала навъсен — отговаряше на настроението ни. Под влияние на сбогуването с гробчето на Сонечка Фьодор Михайлович бе необикновено разчувствуван и потресен и тук за пръв път в живота (той рядко роптаеше) го чух горчиво да се оплаква от съдбата, която цял живот го бе преследвала. Обзет от спомени, той ми разправи за своята тъжна самотна младост след смъртта на нежно обичаната от него майка, говори за присмеха на другарите си по литературно поприще, изпърво признали таланта му, а след това жестоко обидили го. Спомни си каторгата и колко бе пострадал през тези четири години. Разказа за мечтите си да намери в брака с Маря Дмитриевна толкова желаното семейно щастие, което, уви, не бе се осъществило: от Маря Дмитриевна не бе имал деца, а нейният „странен, мнителен и болезнено-фантастичен характер“ станал причина да бъде твърде нещастен с нея. И ето сега, когато това „огромно и единствено човешко щастие — да имаш своя рожба“, го е споходило и той може да съзнае и оцени това щастие, злата съдба не го пощади и му отне толкова скъпото за него същество! Никога, нито преди, нито след това, не е разправял той с такива малки и понякога

трогателни подробности тежките обиди, които е трябвало да понесе в живота си от близки и скъпи за него люде.

... Искам да обясня как именно бяха възникнали толкова изтормозилите и двама ни дългове.

Само една съвсем малка част от тях — две-три хиляди — беше направена лично от Фьодор Михайлович. А предимно това бяха дългове на Михаил Михайлович във връзка с тютюневата фабрика и списание „Время“. След неочакваната смърт на Михаил Михайлович (той боледувал само три дни) семейството му — жена и четири деца, — свикнало на заможен, дори охолен живот, останало без всякакви средства. Фьодор Михайлович, който по това време бил овдовял и нямал деца, сметнал за свое задължение да изплати дълговете на брат си и да подпомогне семейството му. И сигурно би успял да изпълни благородното си намерение, ако имаше предпазлив и практичен характер. За жалост той премного вярваше в човешката честност и благородство. Когато по-късно слушах разкази на очевидци за това, как Фьодор Михайлович давал полици, и от стари писма научавах подробности около много факти, изумявала съм се на чисто детската му непрактичност. Мамел го е и е вземал от него полици всеки, който си иска. Докато е бил жив брат му, Фьодор Михайлович не се е месел в паричните работи на списанието и не е знаел какво е положението. А когато след смъртта на Михаил Михайлович мъжът ми трябвало да се заеме с издаването на списание „Епоха“, наложило се да поеме и всички останали неплатени дългове по издаването на списание „Время“ — към печатницата, за хартия, към книговезницата и други. Но освен познатите на Фьодор Михайлович сътрудници на „Время“ при него почнали да идват хора, в повечето случаи съвсем неизвестни за него, които твърдели, че покойният Михаил Михайлович им е длъжник. Почти никой не представял доказателства за това, а и Фьодор Михайлович, който вярваше в човешката честност, не искал такива. Той (както са ми разправяли) обикновено казвал на молителя:

— Сега нямам никакви пари, но ако искате, мога да ви дам полица. Моля ви само да не я предявявате скоро. Ще платя, щом мога.

Хората вземали полиците, обещавали да чакат и, разбира се, не изпълнявали обещанията си, а го карали да плаща веднага. Ще посоча един случай, чиято достоверност имах възможност да изясня чрез документи.

Един не особено даровит писател Х., който давал произведенията си във „Время“, дошъл при Фьодор Михайлович с молба да му изплати двеста и петдесет рубли за една повест, поместена в списанието още докато е бил жив Михаил Михайлович. Както обикновено у мъжа ми не се намерили пари и той предложил полица. Х. благодарил горещо, обещал да чака, докато Фьодор Михайлович оправи положението си, като помолил полицата да бъде безсрочна, за да не става нужда да я протестира след настъпването на срока. Но какво било смайването на Фьодор Михайлович, когато след две седмици го задължили да изплати тази полица и искали да пристъпят към описване на вещи. Фьодор Михайлович отишъл при Х. за обяснение. Той се смутил и почнал да се оправдава, да уверява, че хазайката му се закарала да го изхвърли от квартирата и докаран до безизходица, бил й дал полицата на Фьодор Михайлович, като взел дума от нея, че няма веднага да иска парите. Обещал още веднъж да поприказва с нея, да я придума и т.н. Разбира се, от преговорите не излязло нищо и Фьодор Михайлович трябвало да вземе пари назаем с голяма лихва, за да плати този дълг.

Седем-осем години по-късно, като преглеждах по някакъв повод книгата на Фьодор Михайлович, аз намерих един бележник във връзка с редактирането на „Время“. Представете си учудването и негодуването ми, когато открих в него разписка от писателя Х. за получените от Михаил Михайлович пари за същата повест! Показах разписката на мъжа си и чух в отговор:

— Виж ти, никак не съм мислил, че Х. бил способен да ме измами! Докъде води мизерията човека!

Според мене значителна част от дълговете, поети от Фьодор Михайлович, бяха от този род. Те възлизаха на около двадесет хиляди, а с нарасналите лихви до връщането ни от чужбина бяха станали около двадесет и пет. Трябваше да ги плащаме в продължение на тринадесет години. Едва една година преди смъртта на мъжа ми най-сетне ги изплатихме и можехме да дишаме спокойно, без страх, че ще ни измъчват с напомняния, обяснения, закани за опис и продажба на имуществото и т.н.

За плащането на тези фиктивни дългове Фьодор Михайлович трябваше да работи пряко сили и при все това да лишава и себе си, и цялото ни семейство не само от охолство, от комфорт, но и от най-

насъщните ни потребности. Колко по-щастливо, по-доволно и по-спокойно бихме могли да прекараме тези четиринадесет години съпружески живот, ако над нас не висеше вечно грижата за плащане на дълговете.

А колко биха спечелили в художествено отношение произведенията на мъжа ми, ако той нямаше тези доброволно поети дългове и можеше да пише романите си, без да бърза, като преглежда и оглежда, преди да ги даде за печат. В литературата и обществото често сравняват произведенията на Достоевски с произведенията на други талантиливи писатели и укоряват Достоевски за прекомерната сложност, заплетеност и претрупаност на романите му, докато творбите на другите били огладени, а на Тургенев например почти ювелирно изпипани. И рядко на някого идва на ум да припомни и прецени обстоятелствата, при които са живели и работили другите писатели и при които живя и работи моят мъж. Почти всички те (Толстой, Тургенев, Гончаров) бяха хора здрави и осигурени, имащи пълна възможност да обмислят и изпипват произведенията си. А Фьодор Михайлович страдеше от две тежки болести, беше обременен с голямо семейство, с дългове и улисан в мрачни мисли за утрешния ден, за насъщния хляб. Имало ли е някаква възможност при тези обстоятелства да изпипва своите произведения? Колко пъти през последните четиринадесет години от живота му се е случвало две-три глави да са вече публикувани в списанието, четвъртата да се набира в печатницата, петата да заминава по пощата за „Русский вестник“, а останалите да не са още написани, а да са едва замислени. И колко често, след като прочетеше вече публикувана глава от свой роман, Фьодор Михайлович отведнъж ясно съзираше грешката си и изпадаше в отчаяние, съзнавайки, че е развалил замисленото произведение.

— Да можеше да се върне — казваше той понякога, да можеше да се поправи! Сега виждам къде е спънката, виждам защо не ми върви романът. С тази грешка може безвъзвратно да съм съсипал моята „идея“.

И това бе истинска скръб, скръб на художник, видял ясно къде е сгрешил и нямаш възможност да поправи грешката си. Да, за нещастие никога не му се отдаваше такава възможност: нужни бяха пари за преживяване, за плащане на дълговете и затова се налагаше, въпреки болестта, понякога на другия ден след припадък да работи, да бърза,

едва да преглежда ръкописа, само и само той да бъде изпратен в срока и да може по-скоро да се получат пари за него.

И нито веднъж в живота (с изключение на неговата първа повест „Бедни хора“) не бе му се случвало да напише произведението си спокойно, без да бърза, след като е обмислил всестранно плана на романа и е обсъдил всички негови подробности. Такова огромно щастие съдбата не прати на Фьодор Михайлович, а това всякога бе съкровената му, макар, уви, непостижима мечта!

Тези дългове, с които се бе нагърбил Фьодор Михайлович, му вредяха и в икономическо отношение: докато състоятелните писатели (Тургенев, Толстой, Гончаров) знаеха, че списанията ще се надпреварват да вземат романите им и получаваха по петстотин рубли на печатна кола, Достоевски, лишен от необходимите средства за съществуване, трябваше *сам да предлага* своя труд на списанията, а понеже предлагащият всякога губи, в същите списания той получаваше значително по-малко. Така за романите „Престъпление и наказание“, „Идиот“ и „Бесове“ получи по сто и петдесет рубли на печатна кола; за романа „Юноша“ — по двеста и петдесет рубли и само за последния си роман „Братя Карамазови“ — по триста рубли.

Зимата на 1874–75 година, прекарана в Старая Руса, е един от най-прекрасните ми спомени. Децата бяха съвсем здрави и през цялата зима нито веднъж не стана нужда да викаме за тях лекар, което не се случваше, когато живеехме в столицата. Фьодор Михайлович също се чувствуваше добре: резултатите от немското лечение бяха благоприятни: кашлицата му намаля, дишането стана значително по-дълбоко. Благодарение на спокойния, отмерен живот и липсата на всякакви неприятни изненади (толкова чести в Петербург), нервите на мъжа ми укрепнаха и епилептичните припадъци станаха по-редки и по-слаби. А в резултат на това Фьодор Михайлович рядко се сърдеше и ядосваше и беше всякога почти добродушен, приказлив и весел. Болестта, която шест години по-късно го отнесе в гроба, още не бе се развила, мъжът ми не страдаше от задух и затова си позволяваше да тича и да играе с децата. Аз, моите деца и нашите староруски приятели прекрасно помним как понякога вечер, като играеше с децата, Фьодор Михайлович под звуците на малка автоматична латерна^[7] танцуваше с

тях и с мене кадрил, валс и мазурка. Мъжът ми обичаше най-много мазурката и трябва да му се признае, че я танцуваше сърцато, с въодушевление, като „същински поляк“ — той, остана много доволен, когато веднъж изказах това свое мнение.

Нашият всекидневен живот в Старая Руса беше разпределен изцяло по часове и това се спазваше строго. Понеже работеше нощем, мъжът ми ставаше най-рано в единадесет часа. Когато излезеше да пие кафе, той викаше децата и те с радост тичаха при него и му разправяха всичко случило се тази сутрин и видно от тях по време на разходката. А Фьодор Михайлович се радваше, като ги гледаше, и поддържаше с тях най-оживен разговор. Нито преди, нито по-сетне аз не съм виждала човек, който да умее както мъжът ми да прониква в светогледа на децата и така да ги заинтересува с разказа си. През тези часове самият той се превръщаше в дете.

След пладне Фьодор Михайлович ме извикваше в кабинета, за да ми продиктува онова, което бе успял да напише през нощта. Работата с него бе за мене всякога наслада и в себе си аз много се гордеех, че му помагам и че първа измежду читателите слушам произведението му от устата на автора.

Обикновено Фьодор Михайлович ми диктуваше романа направо от ръкописа. Но ако бе недоволен от работата си или се съмняваше в нея, преди диктовката ми прочиташе цялата глава наведнъж. Добиваше се по-силно впечатление, отколкото при обикновената диктовка.

През лятото на 1876 година в Старая Руса живееше със семейството си професорът от С. Петербургския университет Николай Петрович Вагнер. Той дойде у нас с писмо от Я. П. Полонски и направи на мъжа ми добро впечатление. Почнаха да се виждат доста често и Фьодор Михайлович се интересува много от новия си познат като човек, фанатично предан на спиритизма.

Веднъж Вагнер ме срещна в парка и ми каза:

— Ей, че ме смая вчера Фьодор Михайлович!

— Че с какво? — полюбопитствувах аз.

— Вечерта, като се разхождах, имах намерение да се отбия у вас, но още на пресечката срещам съпруга ви и го питам: „На разходка ли отивате, Фьодор Михайлович?“

— Не, не на разходка, отивам по работа.

— А може ли да дойда с вас?

— Елате, щом искате — отвърна ми неприветливо.

Видя ми се угрижен, явно нямаше желание да поддържа разговор. Стигнахме до първата пресечка. Тук ни се изпречи някаква селянка и Фьодор Михайлович я попита:

— Стрина, не си ли виждала една кафява крава?

— Не, драги, не съм виждала — отвърна тя.

Въпросът за кафявата крава ми се видя странен, но го приписах на народното поверие, според което по първата идваща си от полето крава може да се съди за времето на другия ден, и помислих, че Фьодор Михайлович се интересува за кравата, за да узнае какво ще бъде времето утре. Но когато минахме още една пресечка и той повтори същия въпрос пред срещнатото момче, не се стърпях и попитах:

— Че за какво ви е дотрябвала, Фьодор Михайлович, кафявата крава?

— Как за какво? Търся я.

— Търсите я? — учудих се.

— Ами да, търся нашата крава. Тя не се върна от полето. Всички от къщи тръгнаха да я търсят и аз също я диря.

Едва тогава разбрах защо Фьодор Михайлович толкова внимателно се вглеждаше в крайпътните ровчета и беше толкова разсеян.

— Но какво толкова ви учуди? — попитах Вагнер.

— Как да не ме учуди — отвърна той, — велик художник на словото, чийто ум и фантазия всякога са заети с идеи от най-висока класа, да се лута из улиците да търси някаква си кафява крава.

— Изглежда, вие не знаете, уважаеми Николай Петрович — казах, — че Фьодор Михайлович е не само талантлив писател, но и най-нежен съпруг и баща, за когото всичко, което става въкъщи, има голямо значение. Защото, ако вчера кравата не бе си дошла, нашите дечица, особено малкият, щяха да останат без мляко или да го получат от непозната, а може би и болна крава. И затова Фьодор Михайлович бе тръгнал да я търси.

Трябва да кажа, че ние няхаме собствена крава, но когато пристигнахме за лятото в Руса, селяните от околността се надпреварваха кой да ни даде кравата си за цялото лято с надежда

вместо измършавяла през зимата да си я получи наесен прекрасно угоена. Плащахме на селяните за едно лято десет-петнадесет рубли, но ако кравата умреше или залинееше, бяхме длъжни да платим деветдесет рубли. Всяко лято по три-четири пъти се случваше кравата да не се върне със стадото от полето и тогава цялата къща, освен бавачката с кърмачето тръгваше из различни улици да я търси. Фьодор Михайлович, който вземаше присърце нашите семейни радости и скърби, и в този случай ни помагаше и два-три пъти лично бе докарвал нашата крава вкъщи и я бе пускал през вратника. Тези топли грижи на мъжа ми за семейството всякога безмерно ме трогваха.

През 1880 година, при все че работеше усилено над „Братя Карамазови“, Фьодор Михайлович трябваше много пъти да участва в литературни четения в полза на различни дружества. Майсторското му четене всякога привличаше публиката и стига да бе здрав, той никога не отказваше да участва, колкото и да бе зает по това време...

През есента на 1880 година председателят на Литературния фонд В. П. Гаевски, който бе слушал на Пушкиновия празник изпълнението на Фьодор Михайлович, го склонил да участва в полза на Литературния фонд на 19 октомври, годишнината на лицей. Фьодор Михайлович прочете сцената в подземие от „Скъперникът рицар“ (втора сцена), след това стихотворението „Когато в топла пролет“, а като взеха да го викат на бис, рецитира „Пророк“, с което предизвика небивал ентусиазъм у публиката. Стените на Кредитното дружество просто се тресяха от бурните аплодисменти. Фьодор Михайлович се кланяше, отиваше си, но го викаха отново и отново и това продължи десетина минути.

Поради огромния успех на това четене В. П. Гаевски реши да го повтори след една седмица, на 26 октомври, със същата програма и същите изпълнители. Благодарение на мълвата, пръснала се из града, тази вечер привлече безбройна публика, която не само зае местата, но и в гъста тълпа стоеше по пътеките. Когато Фьодор Михайлович излезе, публиката взе да аплодира и дълго не го оставяше да започне; след това на всеки стих го прекъсваше с ръкопляскания и не го пускаше да се отдели от катедрата. Възторгът на тълпата избликна с

особена сила, когато Фьодор Михайлович рецитира „Пророк“. Неописуеми бяха тези изрази на възторг...

На 30 ноември в залата на градското Кредитно дружество бе уредена вечер в полза на Дружеството за подпомагане на студентите от С. Петербургския университет. Фьодор Михайлович прочете „Погребението на Илюшечка“. Въпреки тихия си глас той четеше така художествено, така трогна сърцата, че аз виждах около себе си тъжни и разплакани лица, и то не само женски. Студентите поднесоха на мъжа ми лавров венец и го изпратиха в голяма тълпа чак до входа. Фьодор Михайлович можа да се убеди с очите си колко го обича и почита младежта. Съзнанието за това бе много скъпо за мъжа ми.

На литературните четения публиката приемаше Фьодор Михайлович необикновено сърдечно. Излизането му на подиума предизвикваше гръм от ръкопляскания, които продължаваха няколко минути. Фьодор Михайлович ставаше иззад масичката на четеца, кланяше се, благодареше, но публиката не го оставяше да чете, а сетне, през време на четенето, неведнъж го прекъсваше с оглушителни ръкопляскания. Същото ставаше и след свършването на четенето и Фьодор Михайлович трябваше по три-четири пъти да излиза, викан от публиката. Разбира се, възторженото отношение на публиката към неговия талант не можеше да не радва Фьодор Михайлович и той се чувствуваше нравствено удовлетворен. Преди четенето всякога се страхуваше, че слабият му глас ще се чува само от първите редове, и тази мисъл го огорчаваше. Но нервната му възбуда в тия случаи бе такава, че обикновено слабият му глас звучеше небивало ясно и всяка дума се чуваше във всички кътчета на голямата зала.

Действително Фьодор Михайлович бе първокласен изпълнител и при неговото четене на свои или чужди произведения всички отсенки и особености на всекиго се предаваха с особена релефност и майсторство. А при това той четеше просто, без да прибегва до каквито и да било ораторски похвати. С четенето си (особено когато четеше разказа на Нели от „Унижените и оскърбените“ или на Альоша Карамазов за Илюшечка) Фьодор Михайлович създаваше потресно впечатление и аз виждах сълзи в очите на присъстващите; а и самата аз плачех, макар да знаех наизуст откъсите...

Поради слабото здраве на мъжа ми аз постоянно го придружавах на тези литературни вечери, пък и на самата мене страшно ми се

искаше да послушам наистина художественото му четене и да присъствувам на възторжените овации, които изпълнената с уважение към него петербургска публика непрекъснато му устройваше...

За жалост тези ми явявания в обществото неведнъж се помрачаваха за мене от съвсем неочаквани и с нищо неоправдани пристъпи на ревност от страна на Фьодор Михайлович, които понякога ме поставяха в глупаво положение. Ще посоча един такъв случай.

На една от тия литературни вечери ние с Фьодор Михайлович позакъсняхме и другите участници във вечерта се бяха вече събрали. При влизането ни всички те приятелски поздравиха Фьодор Михайлович, а на мене мъжете целунаха ръка. Този светски обичай (целуването на ръка) явно направи лошо впечатление на мъжа ми. Той сухо поздрави всички и се оттегли настрана. Мигом разбрах каква е работата. След като размених няколко фрази с присъстващите, седнах до мъжа си, с цел да разсея лошото му настроение. Ала не успях: на два-три въпроса Фьодор Михайлович не ми отговори, а сетне „свирепо“ ме стрелна с очи и каза:

— Върви при него!

Учудих се и попитах:

— При кой него?

— Не раз-би-раш?

— Не разбирам. Та при кого да ида? — смеех се аз.

— При оня, който така страстно ти целуна сега ръката!

Тъй като всички мъже, намиращи се в стаята на изпълнителите, от вежливост ми целунаха ръка, аз, разбира се, не можех да реша кой бе виновен в допусканото от мъжа ми престъпление.

Целия този разговор Фьодор Михайлович водеше тихо, но така, че седналите наблизо много добре чуваха всичко. Аз много се смутих и понеже се страхувах от семейна сцена, казах:

— Е, Фьодор Михайлович, виждам, че нямаш настроение и не искаш да говориш с мене. В такъв случай ще ида по-добре в залата да намеря мястото си. Сбогом!

И излязох. Не минаха пет минути, при мене дойде П. А. Гайдебуров и каза, че Фьодор Михайлович ме вика. Понеже предположих, че мъжът ми е срещнал трудност в намирането на отбелязания за четене откъс от книгата, аз веднага отидох в стаята на изпълнителите. Мъжът ми ме срещна враждебно.

— Не изтрая ли?! Да го видиш ли дойде? — подметна той.

— Ами да, разбира се — смеех се аз, — но и тебе също. Имаш ли нужда от нещо?

— Нямам нужда от нищо.

— Но нали си ме викал?

— Не съм и мислил да те викам! Не си въобразявай, моля ти се!

— Е, щом не си ме викал, тогава хайде, отивам си.

След десетина минути при мене дойде един от организаторите и каза, че Фьодор Михайлович се интересувал къде седя и затова мислел, че мъжът ми желае да ме види. Отговорих, че току-що съм била в стаята на изпълнителите и не искам да преча на Фьодор Михайлович да съсредоточи цялото си внимание върху предстоящото четене. И не отидох. Ала още през първия антракт организаторът отново дойде при мене с настойчива молба от моя мъж да ида при него. Отправих се бързо към стаята на изпълнителите, пристъпих към скъпия ми съпруг и видях смутеното му, виновно лице. Той се наведе към мене и едва чуто издума:

— Прости ми, Анечка, и дай ръка, за да ми върви: сега излизам да чета!

Бях извънредно доволна, че Фьодор Михайлович се е успокоил, и само се чудех кого ли от присъстващите лица (всички като че нарочно бяха на повече от напреднала възраст) е заподозрял във внезапна любов към мене. Само презрителните думи: „Виж го ти френеца какъв се е разлигавил“ — ми дадоха да разбере, че обект на ревнивите подозрения на Фьодор Михайлович този път бе старецът Д. В. Григорович (неговата майка беше францужойка).

Когато се прибрахме след вечерта, аз много мъмрих мъжа си за неговата с нищо неоправдана ревност, Фьодор Михайлович както винаги молеше за прошка, признаваше, че е виновен, кълнеше се, че това вече няма да се повтори, и искрено се измъчваше от разкаяние, ала твърдеше, че не е могъл да преодолее това внезапно избухване на ревност и в продължение на цял час лудо ме е ревнувал и е бил дълбоко нещастен.

Сцени от тоя род се повтаряха на почти всяка литературна вечер: Фьодор Михайлович непременно изпращаше организатори или познати да видят къде седя и с кого приказвам. Той често идваше до полуотворената врата на стаята на изпълнителите и отдалеч ме

търсеше на посоченото от мене място. (Обикновено за близките на изпълнителите оставяха местата край дясната стена, на няколко крачки от първия ред.)

След като излезеше на подиума и се поклонеше на ръкопляскащата публика, Фьодор Михайлович не почваше да чете, а се залавяше да оглежда внимателно всички дами, насядали край дясната стена. За да ме забележи по-скоро, аз или избърсвах челото си с бяла кърпичка, или се понадигах от мястото си. Едва когато се убедеше, че съм в залата, Фьодор Михайлович започваше да чете. Моите познати, както и организаторите на вечерта, забелязваха, разбира се, тези надничания и разпитвания от страна на мъжа ми и лекичко се присмиваха на него и на мене, което понякога много ме дразнеше. Това ми дотегна и като отивахме веднъж на литературна вечер, казах на Фьодор Михайлович.

— Знаеш ли, мили мой, ако и днес така се взираш и се мъчиш да ме откриеш сред публиката, давам ти дума — ще стана от мястото си и покрай подиума ще напусна залата.

— А пък аз ще скоча от подиума и ще хукна подир тебе да разбера дали не ти се е случило нещо и къде си отишла.

Той изрече това с най-сериозен тон и уверена съм — беше способен да се реши на подобен скандал, в случай, че неочаквано бих си отишла.

25 януари бе неделя и у нас имаше много посетители. Дойде професор Ор. Ф. Милер и помоли съпруга ми да чете на 29 януари, деня на смъртта на Пушкин, на литературна вечер в полза на студентите. Понеже не знаеше каква ще бъде съдбата на неговата статия за Земския събор и дали не ще се наложи да я замести с друга, Фьодор Михайлович отначало отказваше да участвува във вечерта, но после се съгласи. Както забелязаха всички наши гости, той бе съвсем здрав и весел и нищо не предвещавахе онова, което се случи след няколко часа.

Сутринта на 26 януари Фьодор Михайлович стана както винаги в един часа по пладне и когато отидох в кабинета, каза ми, че през нощта се случил малък инцидент: перодръжката му паднала на земята и се търкулнала под етажерката (а на тази перодръжка той много държеше,

защото освен за писане тя му служеше и да си натъпква цигарите); за да извади перодръжката, отместил етажерката. Както изглежда, мебелта е била тежка и Фьодор Михайлович трябвало да направи усилие, от което внезапно се скъсала белодробната артерия и от гърлото му потекла кръв; но понеже изтекло незначително количество кръв, мъжът ми не отдал на това обстоятелство никакво значение и дори не пожелал да ме безпокои през нощта. Аз страшно се разтревожих и без да му кажа, изпратих момчето, което ни услужваше, при доктор Я. Б. фон Бретцел, който лекуваше постоянно мъжа ми, да го помоли незабавно да дойде. За нещастие той вече бе успял да тръгне по визити и можеше да дойде чак след пет.

Фьодор Михайлович беше напълно спокоен, приказваше и се шегуваше с децата и взе да чете „Новое время“. Към три часа у нас дойде един господин, много добър и симпатичен на мъжа ми, ала с един недостатък — всякога прекомерно спореше. Заговориха за статията в бъдещия „Дневник“; събеседникът му почна да доказва нещо, Фьодор Михайлович, който бе малко възбуден от нощното кръвотечение, му възразяваше и между тях избухна разпален спор. Моите опити да възпра спореците бяха безуспешни, макар два пъти да казвах на госта, че Фьодор Михайлович не е съвсем здрав и че за него е вредно да приказва високо и много. Най-после към пет часа гостът си тръгна и когато се готвехме да идем да обядваме, ненадейно Фьодор Михайлович седна на канапето си, помълча две-три минути и внезапно, за мой ужас, видях, че кръв обагри долната му челюст и в тънка струйка тече по брадата му. Завиках и на моя зов притичаха децата и слугите. Фьодор Михайлович впрочем не бе уплашен, напротив, взе да предумва мене и заплакалите деца да се успокоим; той поведе децата към писалището и им показва току-що получения брой от „Стрекоза“, в който имаше карикатура на двама рибари, оплели се в мрежите си и паднали във водата. Дори им прочете това стихотворение, и то така весело, че децата се успокоиха. Мина спокойно около един час и пристигна лекарят, когото отново бях пратила да повикат. Когато лекарят почна да прислушва и да причуква гърдите на болния, кръвотечението се повтори и този път толкова силно, че Фьодор Михайлович загуби съзнание. Щом го свестиха, първите му думи, отправени към мене, бяха:

— Аня, моля те, повикай веднага свещеник, искам да се изповядам и да се причестя!

Макар че лекарят взе да уверява, че нямало особена опасност, за да успокои болния, аз изпълних желанието му. Живеехме близо до Владимирската църква и повиканият свещеник о. Мегорски след половин час бе вече у нас. Фьодор Михайлович посрещна отчето спокойно и добродушно, дълго се изповядва и се причести. Когато свещеникът си отиде и аз влязох с децата в кабинета, за да честитя на Фьодор Михайлович приемането на светите тайни, той ни благослови, помоли децата да живеят сговорно, да се обичат, да обичат и да закрилят и мене. След като отпрати децата, Фьодор Михайлович ми благодари за щастието, което съм му дала, и ме помоли да му простя, ако ме е огорчил с нещо. Аз стоях ни жива, ни умряла, без да мога да продумам нещо в отговор. Влезе докторът, накара болния да си легне на канапето, забрани му и най-малкото движение и разговор и тутакси помоли да изпратя за двама лекари — единия неговия познат А. А. Пфейфер и професор Д. И. Кошлаков, с когото мъжът ми понякога се бе съветвал. Разбрал от бележката на доктор фон Бретцел, че положението на болния е сериозно, Кошлаков веднага пристигна у нас. Този път не безпокоиха болния с преглед и Кошлаков реши, че понеже е изтекла сравнително малко кръв (за трите пъти — около две чаши), може да се образува „запушалка“ и ще тръгне към оздравяване. Доктор фон Бретцел прекара цялата нощ край леглото на Фьодор Михайлович, който, види се, спа спокойно. Аз също заспах едва на разсъмване.

Целият ден 27 януари мина спокойно: кръвотечението не се повтаряше, Фьодор Михайлович, както изглежда, се успокои, стана по-весел, заръча да извикам децата и дори шепнешком поприказва с тях. По пладне взе да се безпокои за „Дневника“, дойде метранпажът от печатницата на Суворин и донесе последната коректура. Оказали се бяха седем реда повече, които трябваше да се изхвърлят, за да се побере всичкия материал в две печатни коли. Фьодор Михайлович се разтревожи, но аз предложих да съкратим няколко реда от предните страници, с което мъжът ми се съгласи. Макар че забавих метранпажа половин час, след две корекции, които прочетох на Фьодор Михайлович, работата се уреди. След като разбра от метранпажа, че броят е бил изпратен на шпалти на Н. С. Абаза и е пуснат от него, Фьодор Михайлович значително се успокои.

През това време вестта за тежката му болест се бе пръснала из града и от два часа до късна вечер ехтяха звънците, които трябваше да привържем: идваха познати и непознати да питат за здравето му, носеха съчувствени писма, получаваха се телеграми. При болния бе забранено да пускаме когото и да било и аз само за две-три минути излизах при познатите, за да ги осведомя за състоянието на здравето му. Фьодор Михайлович бе извънредно доволен от общото внимание и съчувствие, шепнешком ме разпитваше и дори ми продиктува няколко думи в отговор на едно мило писмо. Дойде професор Кошлаков, намери, че положението значително се е подобрило и обнадееди болния, че след една седмица ще бъде в състояние да стане от леглото, а след две ще оздравее напълно. Поръча му да спи колкото може повече; затова всички вкъщи доста рано си легнаха да почиват. Тъй като миналата нощ бях прекарала в креслата и бях спала лошо, за тази нощ ми приготвиха постеля върху дюшек на пода до канапетото, където легеше Фьодор Михайлович, за да може по-лесно да ме вика. Изморена от безсънната нощ и неспокойния ден, аз бързо заспах, през нощта няколко пъти се привдигах и в светлината на нощната лампичка виждах, че скъпият ми болен спи спокойно. Събудих се към седем сутринта и видях, че мъжът ми гледа към мене.

— Е, как си мили мой? — попитах, свела се над него.

— Знаеш ли, Аня — издума Фьодор Михайлович почти шепнешком, — вече близо три часа не спя и все мисля, и едва сега ясно съзнах, че днес ще умра.

— Миличък, защо мислиш тъй? — казах страшно разтревожена. — Ами че сега ти е по-добре, вече не тече кръв, явно се е образувала „запушалка“, както разправяше Кошлаков. За бога, не се измъчвай с опасения, ти ще живееш още, уверявам те!

— Не — зная, днес трябва да умра. Запали свещ, Аня, и ми дай евангелието!

... Не можах да сдържа сълзите си. Фьодор Михайлович взе да ме утешава. Говореше ми мили, ласкави думи, благодареше ми за щастливия живот, който бе прекарал с мене. Повери ми децата, заяви, че вярва в мене и се надява, че винаги ще ги обичам и закрилям. Сетне ми каза думи, които рядко някой съпруг би могъл да каже на жена си след четиринадесет години брачен живот:

— Помни, Аня, аз всякога съм те обичал горещо и не съм ти изневерявал никога дори мислено!

Бях трогната до дъното на душата си от сърдечните му думи, но и страшно разтревожена, понеже се страхувах да не би вълнението да му навреди. Заклинах го да не мисли за смъртта, да не огорчава всички ни със своите опасения, молах го да си почине, да заспи. Той ме послуша, престана да говори, ала по умиротвореното му лице ясно личеше, че мисълта за смъртта не го напуска и че преселването на оня свят не го плаши.

Към девет часа сутринта Фьодор Михайлович заспа спокойно, без да пуска ръката ми от своята. Седях и не помръдвах от страх да не би с някое движение да наруша съня му. Но в единадесет часа мъжът ми внезапно се събуди, приповдигна се на възглавницата и кръвотечението се възобнови. Бях на върха на отчаянието, макар че с все сили се мъчех да изглеждам бодра и го уверявах, че е изтекла малко кръв и че навярно, както и завчера, пак ще се образува „запушалка“. На успокоителните ми думи Фьодор Михайлович само печално поклати глава, сякаш абсолютно сигурен, че предсказанието за смъртта още днес ще се сбъдне.

По пладне пак започнаха да идват роднини, познати и непознати, пак носеха писма и телеграми...

През целия ден нито за миг не се отделях от мъжа си, той държеше ръката ми в своята и мълвеше: „Клетата... скъпа... с какво те оставям... клетата, колко тежък ще бъде животът ти!...“

Успокоявах го, утешавах го с надеждата, че ще оздравее, ала бе ясно, че у него самия липсваше тая надежда и го измъчваше мисълта, че оставя семейството си почти без средства. Защото ония четири-пет хиляди, които се пазеха в редакцията на „Русский вестник“, бяха единствените ни ресурси.

Няколко пъти той пошепна: „Викай децата.“ Аз ги виках, мъжът ми им протягаше устни, те го целуваха и по нареждане на лекаря веднага си отиваха, а Фьодор Михайлович ги изпращаше със скръбен поглед. Два-три часа преди да умре, когато децата, извикани от него, дойдоха, Фьодор Михайлович заръча да дам евангелието на сина му Федя.

През целия ден у нас идваха много хора, при които аз не излизах. Дойде Аполон Николаевич Майков и известно време приказва с

Фьодор Михайлович, който отговаряше с шепот на приветствията му.

Към седем часа у нас се бяха събрали много хора в гостната и в столовата и чакаха Кошлаков, който по това време ни посещаваше. Внезапно, без всякаква видима причина Фьодор Михайлович трепна, леко се привдигна на канапето и струйка кръв отново обагри лицето му. Почнахме да му даваме парченца лед, но кръвотечението не спираше. По това време пак пристигна Майков с жена си и добрата Ана Ивановна реши да извика доктор Н. П. Черепнин. Фьодор Михайлович бе в безсъзнание, децата и аз стояхме коленичили до възглавието му и плачехме, като се сдържахме с все сила да не ридаем високо, понеже лекарят бе предупредил, че последното сетиво, което оставя човека, е слухът и всяко нарушаване на тишината може да забави агонията и да продължи страданията на умиращия. Държах ръката на мъжа си в своята и чувствавах, че пулсът му бие все по-слабо и по-слабо. В осем часа и тридесет и осем минути вечерта Фьодор Михайлович се пресели във вечността. Престегналият доктор Н. П. Черепнин можа само да улови последните туптения на сърцето му.

[1] Акушерка (фр.) ↑

[2] Болногледачка (фр.) ↑

[3] О, тези руси, тези руси!!! (фр.) ↑

[4] Момче, нали? (фр.) ↑

[5] Момиченце, прелестно момиченце! (фр.) ↑

[6] В романа „Бесове“, в сцената, когато жената на Шатов ражда, Фьодор Михайлович е описал много свои чувства при раждането на първата ни дъщеря. (Бел. на А. Г. Достоевска) ↑

[7] Фьодор Михайлович лично я бе купил на децата, а сега с нея се забавляват и внуците му. (Бел. на А. Г. Достоевска). ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.